

Дмитро Гордієнко

СПОГАДИ УЧАСНИКА КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ ПРОКОПА ПІДПАЛОВА У ЗАПИСІ ВАСИЛЯ ЛЯСКОРОНСЬКОГО

Кримська війна в українській історіографії¹ лише останнім часом починає привертати увагу українських науковців, до того ж, переважно як у дослідницьких монографічних², так і в джерелознавчих³ та дисертаційних⁴ дослідженнях. Відтак, власне в тексті української історії місце Кримської війни розкрито недостатньо, попри те, що: 1) воєнні дії як на початку воєнної кампанії, так і на завершальному точились на території України; 2) основний тягар тилового забезпечення ліг на Україну і 3) саме в Україні результати Кримської війни спричинили найбільші суспільні зрушення. Таким чином, а ргіогі, в українській історіографії наявні численні сюжети, пов'язані з подіями та наслідками Кримської війни, на сьогодні ж стоїть завдання їх виокремлення, аналізу та інтеграції до спеціальних досліджень. Також нагальним завданням є формування українського джерельного масиву, що дасть змогу на широкій джерелознавчій базі провадити дослідження Кримської війни.

Серед плеяди українських істориків, у доробку яких наявні сюжети Кримської війни, є Василь Григорович Ляскоронський (1859/1860–1928). Центральною темою наукових досліджень вченого була середньовічна Україна⁵ і цей доробок дослідника найповніше й розкрито в українській історіографії⁶. Частково в науці висвітлено й постать В. Ляскоронського як нумізмата⁷ та одного з “творців” ніжинської історичної школи⁸.

¹ Під українською історіографією маю власне українську, себто україномовну історіографію.

² Див., напр.: В.П. Шкварець, Ю.І. Гузенко, *Східна (Кримська) війна 1853–1856 рр.: український вимір*, 2-е вид., випр. та допов., Миколаїв 2010, 198 с.

³ Див., напр.: *Кримська Ліада: Східна війна 1853–1856 рр. очима сучасників. Події, судження, долі*, голов. упоряд. Л.О. Орехова [та ін.], Сімферополь 2004, 448 с.

⁴ Див., напр.: Д.К. Первих, *Кримська війна як фактор динаміки культури другої половини ХІХ століття*: автореф. ... канд. культурології, Сімферополь 2013, 20 с.

⁵ А.М. Острянюк, *Василь Ляскоронський і Ніжинська вища школа*, Література та культура Полісся, вип. 30: Культура Полісся та України в історичному, філологічно-мистецькому контексті, відп. ред. і упорядник Г.В. Самойленко, Ніжин 2005, с. 107.

⁶ Див.: О.М. Ситник, *Історія України доби Середньовіччя в наукових студіях В.Г. Ляскоронського*: автореф. ... канд. іст. наук, Ужгород 1993.

⁷ Г. Мішук, *Рукописні документи історика та археолога В.Г. Ляскоронського (1859–1928) з фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського як джерело з історії нумізматики*, Бібліотечний вісник 2 (2004) 27–31.

⁸ А.М. Острянюк, *Op. cit.*, с. 105–111.

В основі всіх сучасних публікацій, присвячених дослідженню життя і творчості В. Ляскоронського, лежить стаття-некролог К. Мельник-Антонович⁹. Позаяк дослідниця особисто знала вченого та була розпорядницею його архіву, її стаття містить значний мемуарний пласт, тому й має важливе джерелознавче значення.

У цій статті К. Мельник-Антонович так окреслює коло наукових інтересів В. Ляскоронського:

“Переважна більшість його розвідок, числом, та змістом і розміром, належать до України; мають об’єктом дослідження того або іншого питання з її минулого або сучасного життя, взагалі того всього, що об’єднується нині одним широким терміном краєзнавства. Інтереси В. Г. доволі різноманітні, багатогранні, але здебільшого прямують до вивчення історичної долі української землі з її людністю, її побутом, – етнічних, культурних та політичних впливів на її людність від найдавніших часів її існування. В тім напрямку починає він працювати від наймолодших літ. Археологія та нумізмика, етнографія, історія України та зокрема історія стародавнього Києва, а найбільше рідної Полтавщини та Лівобережжя, українська картографія, історична географія України, деякі питання з історії князівської доби, як напр. участь норманів у подіях унутрішньої політики київських князів щодо степового тюркського сусідства їх земель, на решті деякі події з зовнішньої політики за часів Гетьманщини на Україні найбільше цікавлять Василя Григоровича”¹⁰.

Таким чином, досить широко окреслене К. Мельник-Антонович коло наукових зацікавлень вченого, що цілком узгоджується і з бібліографією праць В. Ляскоронського¹¹, зовсім не відповідає представленню цього доробку в українській історіографії. Так, лише К. Мельник-Антонович, побіжно згадала про його археографічну працю – публікацію спогадів П. Підпалова про Кримську війну як про написану “ad hoc, з якого-небудь приводу”, безпосередньо до роковин Севастопольської кампанії¹². У той же час, це єдина праця В. Ляскоронського з нової історії України і вона різко контрастує з усім доробком науковця.

⁹ К. Мельник-Антонович, *Василь Григорович Ляскоронський (Некролог)*, Записки Історично-філологічного відділу, кн. XXIV: Праці історичної секції за ред. акад. М. Грушевського та проф. О. Грушевського, К. 1929, с. 367–387.

¹⁰ *Ibid.*, с. 375–376.

¹¹ Найповнішу бібліографію див.: Д. Гордієнко, *Дві автобіографії Василя Ляскоронського (1909–1913) та його особова справа (1923)*, Український археографічний щорічник. Нова серія, вип. 18 (Український археографічний збірник. Вип. 21), К. 2013, с. 671–674.

¹² К. Мельник-Антонович, *Op. cit.*, с. 379, 380.

Однак, певним чином, вона є логічною в науковій біографії вченого. Традиційно В. Ляскоронського відносять до школи В. Антоновича¹³, коло наукових інтересів якого також охоплювало найрізноманітніші питання українського минулого¹⁴. В контексті означеної праці В. Ляскоронського К. Мельник-Антонович згадує про його участь у студентські роки в семінарах В. Антоновича, які той проводив зі своїми учнями у Центральному Архіві¹⁵. Відтак, можна припустити, що інтерес до джерел був у В. Ляскоронського ще зі студентських років, і в подальшому історик багато працював як етнограф, записуючи як різноманітні дрібні деталі українського побуту, так і всілякі пісні, приказки тощо¹⁶.

Серед численних наукових товариств, членом яких був В. Ляскоронський, було і Військо-історичне товариство¹⁷, протягом 1892–1908 рр. вчений був і членом редколегії Київського відділення цього товариства¹⁸. Участь Ляскоронського в роботі товариства, що сповідувало російський шовінізм, контрастувало з позицією вченого як учня Антоновича. За спогадами К. Мельник-Антонович, саме російські шовіністи в Київському університеті на чолі з Т. Флоринським всіляко блокували магістерський захист В. Ляскоронського і не допустили посідання ним доцентури в університеті Св. Володимира¹⁹. Ця ж російська команда не допустила й захисту докторської дисертації вченого “Київський Вишгород”²⁰, монографії, яка й на сьогодні є одним з кращих досліджень з історії Середньовічної України.

Відтак, співпраця з означеним товариством, з одного боку, промовляє, що В. Ляскоронський у політичних поглядах був досить поміркованим²¹, а з другого, участь у товаристві полегшувала друк власних праць

¹³ К. Мельник-Антонович, *Op. cit.*, с. 369, 375; О.М. Ситник, *Василь Григорович Ляскоронський*, УІЖ 2 (1990) 88, 90; О.М. Ситник, *Історія України доби Середньовіччя в наукових студіях В.Г.Ляскоронського*, с. 1, 3, 12–13, 14, 19.

¹⁴ Детальніше про це: В.І. Ульяновський, В.А. Короткий, *Володимир Антонович: образ на тлі епохи*, К. 1997, с. 77–116.

¹⁵ К. Мельник-Антонович, *Op. cit.*, с. 369.

¹⁶ Р.В. Довженко, *Фонд В.Г. Ляскоронського в Архіві Державного історичного музею Української РСР*, Архіви України 4 (1990) 46–48; О. Завальна, *Наукова спадщина видатного українського історика Василя Григоровича Ляскоронського (1859–1928 рр.) у збірці Наукового архіву Національного музею історії України*, Пам'ять століть 1 (2007) 150–151.

¹⁷ *Краткое curriculum vitae профессора Василия Григорьевича Ляскоронского* [в:] Д. Гордієнко, *Op. cit.*, с. 661; *Краткое curriculum vitae профессора Историко-филологического института кн. Безбородко, Василия Григорьевича Ляскоронского*, *ibid.*, с. 663.

¹⁸ Р.В. Довженко, *Op. cit.*, с. 48.

¹⁹ К. Мельник-Антонович, *Op. cit.*, с. 371–372.

²⁰ *Ibid.*, с. 381. Мовиться про монографію: В. Ляскоронський, *Киевский Вышгород в удельно-вещевое время*, К. 1913.

²¹ В автобіографії 1923 р. він взагалі окремо не виділяє участь у цьому товаристві: “був дійсним членом шести руських наукових товариств і одного закордонного – ісландського історичного товариства”: *Curriculum vitae*, [в:] Д. Гордієнко, *Op. cit.*, с. 667.

у виданнях товариства, тематика якого – воєнна історія відповідала й особистим зацікавленням вченого. На початку ХХ ст., коли провідні держави готувались до нового воєнного зіткнення в Європі, російська пропаганда починає “розпалювати” патріотичні почуття підлеглих монархії Романових. Принизливий досвід поразки у Кримській війні російська ідеологія перетворює на “героїчний чин”, чому мали служити в історичні наукові праці. Таким чином, цілком ймовірно, що спогади Прокопа Підпалова в публікації В. Ляскоронського постали в рамках діяльності вченого у Київському відділенні Військово-історичного товариства.

З іншого боку, цілком ймовірно, що запис В. Ляскоронським спогадів Прокопія Підпалова не є оригінальним. Вперше ці спогади були опубліковані у Лубнах сином названого ветерана Г. Підпаловим²² і презентовані В. Ляскоронському, про що свідчить дарчий напис на палітурці видання: “Дорогому і глибокошановному Василю Григоровичу з повагою і вдячністю”. Враховуючи, що В. Ляскоронський значну увагу приділяв мікродослідженням рідної Полтавщини, власне Лубенського повіту, він був досить відомим науковцем серед земляків. Очевидно, що Г. Підпалов подарував спогади батька з розрахунком, що вони зацікавлять науковця. Прикметно, що Підпалов фігурує і в спогадах Г. Чаплинського²³.

Цей інтерес до історії рідного краю – Полтавщини, у В. Ляскоронського виник ще в роки навчання у Лубенській гімназії, де він брав участь у позакласних заняттях з українознавства, які проводив учитель гімназії Ф. Камінський²⁴. У подальшому інтерес до етнографії був посилений викладами В. Антоновича в Університеті св. Володимира. Під час літніх вакацій Ляскоронський перебував переважно на Полтавщині, де збирав місцевий етнографічний матеріал²⁵.

Як учень В. Антоновича, історик позитивістського напрямку В. Ляскоронський прагнув, насамперед, з’ясувати достовірність повідомлень джерел. На його думку, джерела “усної історії” є точнішими, якщо вони походять “від осіб з нескладною комбінацією свого світогляду, вирізняються простотою, подані не штучно, з задалегідь наміченою метою, а правдиво і цілком суголосно з розповідями інших очевидців тих самих подій”, а “якщо при цьому повідомлення записані зі слів оповідача різними особами

²² *К пятидесятилетию славной обороны Севастополя личные воспоминания Прокофия Антоновича Подпалова, с предисловием Г.П. Подпалова и гравюрами*, Лубны 1904, 52 с.

²³ *Воспоминания Георгия Чаплинского*, Сборник рукописей, представленных его императорскому высочеству наследнику цесаревичу о Севастопольской обороне севастопольцами. 3 тома. Санкт-Петербург 1872, т. 2, с. 130.

²⁴ К. Мельник-Антонович, *Op. cit.*, с. 368; А.М. Остряко, *Op. cit.*, с. 106.

²⁵ К. Мельник-Антонович, *Op. cit.*, с. 369; О.М. Ситник, *Василь Григорович Ляскоронський*, с. 88; О. Завальна, *Op. cit.*, с. 146.

Дорожному и любящему моему
Василию Григорьевичу со уважением и
признательностью

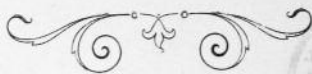
КЪ ПЯТИДЕСЯТИЛѢТІЮ
СЛАВНОЙ ОБОРОНЫ СЕВАСТОПОЛЯ.

Л И Ч Н Ы Я

В о с п о м и н а н і я

545 Прокофія Антоновича Подпалова,

съ предисловіемъ Г. П. Подпалова и гра-
вюрами.

Л у б н ы ,

Типографія

И. Л. Ицковича

1904.

Титульна сторінка спогадів П. Підпалова у записі Г. Підпалова з дарчим написом В. Ляскоронському

і в різний час і характеризуються подібністю своїх основних рис, то такі повідомлення заслуговують повної довіри”²⁶. Очевидно, така категоричність викликана тим, що, окрім В. Ляскоронського, спогади були записані і сином ветерана, і в основних рисах вони співпадали. Проте цілком можна припустити, що наукове опрацювання тексту було узгоджено з їх авторами. Принаймні, порівнявши власний текст з текстом сина Підпалова, Ляскоронський приходять до висновку, що він не знайшов жодної різниці у фактажі, окрім форми викладу ветерана, який “дуже жваво і цілком правдиво описує головні епізоди вікопомної Севастопольської оборони, передаючи все спокійним, цілком об’єктивним тоном”²⁷.

Прокіп Антонович Підпалов народився в 1831 р. у с. Новаки Лубенського повіту Полтавської губернії. Походив він з козацького прошарку і в 17 років замість старшого брата добровольцем пішов до армії. П. Підпалов був записаний у Камчатський резервний батальйон, у складі якого й брав участь у Кримській кампанії.

Спогади Підпалова окрім суто особистих мають багато загальних ідеологічних моментів, з поясненням загального руху армії, його полку та сусідніх полків. Проте це джерело показує й негаразди організації російської армії. Так, забезпеченням дровами і продуктами солдати займалися самі, несучи службу в напівголодному стані, принаймні, м’яса вони поїли лише тоді, коли до них випадково забрів буйвол з турецького обозу²⁸. Так само, щоб забезпечити себе теплом, російські солдати просто знищували кримські сади в районі Бахчисарая та Севастополя²⁹.

Передислоковуючись у Севастополь через Миколаїв, полку було наказано залишити всі “зайві” речі: “чоботи, одяг, навіть ранці, а взяти з собою лише найнеобхідніше”³⁰. Підпалов також пригадує, що перевозили їх на фургонах німці-колоністи: “В фургонах сиділо зазвичай людей 10 або ж 12, з гвинтівками в руках, спрямованими дулами вгору. Так перевозили нас і вдень, і вночі”³¹. Варто відмітити, що використання німців у допоміжних службах було порушенням російською адміністрацією договору з колоністами щодо їх проживання на півдні України.

Далі Підпалов передає низку локальних епізодів з оборони Севастополя, детально зупиняючись на епізоді, за який він мав отримати Георгіївський хрест, однак, через російську халатність нагороди тоді він не отримав.

²⁶ В. Ляскоронский, *Воспоминания Прокофия Антоновича Подпалова, участника в Дунайском походе 1853–4 гг. и в Севастопольской обороне*, К. 1904, с. 3.

²⁷ *Ibid.*, с. 4.

²⁸ *Ibid.*, с. 6.

²⁹ *Ibid.*, с. 9.

³⁰ *Ibid.*, с. 8.

³¹ *Ibid.*

Згадує Підпалов і про бездарність і цинічність російського командування, яке зовсім незважало на людські втрати. Так, після втрати Волинського, Камчатського та інших редутив та захоплення союзниками окопів навпроти 3-го батальйону, Волинському та Мінському батальйонам було наказано іти на штурм для відвоювання позицій. Однак, “потрапивши в лінію ворожого вогню і зазнавши значних втрат і в солдатах, і в офіцерах, солдати вищеназваних батальйонів не виконали доручення, відмовлялись тим, що вони не знають місцевості. Дізнавшись про це, генерал Голев, начальник Камчатського полку, доручив мені провести їх і вказати їм те місце, яке вони мали відбивати; мене призначили виконувати цю справу тому, що я часто бував там у секретях і добре знав місцевість. Я виконав наказ, вказав солдатам місце, де розташовувався противник, але солдати не кинулись вибивати ворога: прокричать “ура” і стоять на своїх місцях, не рухаючись вперед: паніка напала на них відчайдушна. У той же час вогонь був страшний, і їх командирів убивало одного за другим; врешті, солдати відступили”³². Однак сам Підпалов саме за цей бій отримав Георгіївський хрест. Власне, у цьому епізоді в спогадах ветерана маємо певний легендарний елемент. Офіційно Підпалов отримав цей орден за бій 26 травня 1854 р. в червні, однак, за його спогадами, Георгіївський хрест йому особисто начепив генерал Голев вранці 27 травня³³. Проте здобуття Георгіївського хреста пояснюється не стільки відвагою чи любов’ю до батьківщини, а метою служби. Це пояснюється страхом Підпалова перед тілесними покараннями, яких він понад усе боявся. Позаяк кавалери Георгіївського хреста звільнялись від тілесних покарань, його здобуття і стало метою служби Підпалова.

Розвінчує Підпалов і російський міт про героїчну оборону Малахового кургану. За його спогадами, курган був захоплений союзниками, “так раптово і так швидко, що ми й отямитись не встигли”, фактично без жодного пострілу³⁴.

Згадує Підпалов і джелтменські епізоди ведення війни. Так, ще до російської капітуляції він розповідає про випадки “бартеру” між солдатами союзної та російської армій. Союзники доставляли папіросниці, ножики, монети тощо, а російські – хрестики, монети тощо. При цьому французи кричали: “рус, камрад!”, а росіяни: “францеш, брат!”³⁵. Після ж російської капітуляції, у російський табір першими прийшли французи, де їх пригощали горілкою і хлібом. “На другий день, – продовжує Підпалов, – французи знову відвідали наш табір, але це вже була інша

³² В. Ляскоронский, *Воспоминания...*, с. 15.

³³ *Ibid.*

³⁴ *Ibid.*, с. 19.

³⁵ *Ibid.*, с. 23.

партія; я намагався чимось нагородити всіх, хто мене відвідував, особливо мідними хрестиками, яких я накупив у Бахчисараї і до яких вони були дуже охочі; в свою чергу, французи давали мені на пам'ять: один – ланцюжок, інший – гаманець, третій – свою монету. Частування було те саме, що і раніше: горілка і білий хліб. Розмовляли то жестами, то окремими словами”³⁶. У свою чергу союзники також запрошували до себе в гості своїх недавніх ворогів. Такий візит у французький табір зробив і Підпалов. Свої гостини він описує таким чином: французький табір “був влаштований надзвичайно добре: скрізь чисто і доглянуто, квітники; особливо гарні квітники були перед офіцерськими наметами. Французькі намети були високі, полотняні, дуже добрі: всередині намету, посередині, був влаштований земляний стіл, навколо якого можна було сидіти. . . Я застав у наметі кілька душ французів. Як тільки ми з’явилися, нас посадили в наметі і почали вітати: “рус, камрад!” тощо, дуже гостинно. Французький фельдфебель, якого ми відвідали, наказав своєму денщику порубати голову цукру і кинути в таз, потім налив у нього рому і почав робити сироп. Коли все було готове, він почав пригощати нас і своїх товаришів, яких набралось чоловіка 4 чи 5. Пам’ятаю, що скуштувавши цього частування, я дуже захмелів, так що французи проводили мене додому під руки. Вони були настільки чемні, що проводили нас зі свого табору через Чорну річку, через міст, і тільки тоді вернулись у свій табір: вони, очевидно, – підсумовує Підпалов, – боялись, щоби з нами не сталось якоїсь біди при переході через річку”.

Таким чином, попри значний елемент офіційності спогадів, вони вносять низку локальних епізодів в історію Кримської війни, дають певний матеріал і до історії повсякдення учасників кампанії. Це спогади простого солдата, унтер-офіцера, українця з Полтавщини, відтак вони є суто українським усним джерелом з історії Східної (Кримської) війни, хоча український елемент більш виразно присутній у публікації Г. Підпалова, у вступній статті якого наявні численні поклики власне на українську дійсність, з наведенням цитат з творів “нашого славного Кобзаря – Шевченка”³⁷. Особливо важливими є останні етичні епізоди, що надалі буде і на сьогодні залишається зовсім невластивим для російської армії.

З іншого боку, ці спогади доповнюють і наукову біографію Василя Ляскоронського, характеризують його як археографа та джерелознавця, показують широту наукових зацікавлень історика, у тому числі джерелами усної історії.

³⁶ В. Ляскоронский, *Воспоминания..*, с. 23.

³⁷ Г. Подпалов, *Предисловие*, К пятидесятилетию славной обороны Севастополя личные воспоминания Прокофия Антоновича Подпалова, с предисловием Г.П. Подпалова и гравюрами, Лубны 1904, 52 с. 5 та ін.